

Valentija Liholaja, Dr. iur.
Latvijas Universitāte, Latvija

Diāna Hamkova, Dr. iur.
Latvijas Universitāte, Latvija

SEKSUĀLA RAKSTURA DARBĪBU IZPRATNE UN KVALIFIKĀCIJAS PROBLĒMJAUTĀJUMI

UNDERSTANDING AND QUALIFICATION PROBLEMS OF THE ACTS OF SEXUAL NATURE

Summary

With the amendments of 21 May 2009 and 15 May 2014, major changes have been introduced in the Criminal Law provisions regarding criminal offences against sexual inviolability and morality. The amendments had a significant impact on understanding features of *corpus delicti* of these offences as well as on its application in practice. Although the amendments in general are viewed as positive, the analysis of court practice (case law) shows – the understanding of current provisions and, consequently, legal evaluation of the committed criminal offences is not uniform. The aim of the article is to identify the essence and causes of problematic issues with regard to qualifying the criminal offences against sexual inviolability from the point of view of criminal law provisions and theory of criminal law.

Atslēgvārdi: dzimumnoziedzumi, izvarošana, seksuālā vardarbība, seksuāla rakstura darbības, kvalifikācija

Keywords: criminal offences of sexual nature, rape, sexual violence, acts of sexual nature, qualification

Ar grozījumiem Krimināllikumā, kas izdarīti ar 2009. gada 21. maija un 2014. gada 15. maija likumu, krimināltiesību normās, kas reglamentē atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret dzimumneaizskaramību un tikumību, veiktas apjomīgas izmaiņas, kas būtiski ietekmējušas šo noziedzīgo nodarījumu sastāva pazīmju izpratni un to piemērošanas praksi. Lai arī šīs izmaiņas kopumā ir vērtējamas pozitīvi, tiesu prakses analīze liecina, ka aktuālā regulējuma izpratne, bet līdz ar to arī izdarīto noziedzīgo nodarījumu juridiskais izvērtējums nebūt nav vienveidīgs. Raksta mērķis ir apzināt noziedzīgu nodarījumu pret dzimumneaizskaramību kvalifikācijas problēmjautājumu būtību un to rašanās cēloņus, raugoties uz to caur krimināltiesiskā regulējuma un krimināltiesību teorijā pausto atziņu prizmu.

1. Grozījumu apskats

Lai arī izvarošana ir noziegums, kura izpratne Latvijas krimināltiesībās tradicionāli ir bijusi diezgan konsekventa, 21. gadsimta sākumā, likumdevējam izdarot grozījumus Krimināllikumā, tā ir būtiski transformējusies. Par izvarošanu un seksuālu vardarbību, ievērojot vēsturisko pēctecību, likumdevējs bija paredzējis atbildību jau Krimināllikuma¹ (turpmāk arī KL) sākotnējā redakcijā. KL 159. pantā bija paredzēta atbildība par dzimumsakariem, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot cietušās bezpalīdzības stāvokli (izvarošana), savukārt KL 160. pantā bija noteikta atbildība par pederastiju vai lesbiānismu vai dzimumtieksmju citādu apmierināšanu pret dabiskā veidā, ja tādas darbības izdarītas, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot personas bezpalīdzības stāvokli (vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana).

Ar 2009. gada 21. maija likumu "Grozījumi Krimināllikumā"² KL 159. panta pirmajā daļā bija izdarītas izmaiņas – termins "dzimumsakari" tika aizstāts ar "dzimumakts". Lai arī līdz grozījumu izdarīšanai krimināltiesību teorijā un praksē uz izvarošanu attiecināja ļoti šauru darbību loku – dzimumaktu starp sievieti un vīrieti³, Latvijas Republikas Satversmes⁴ 90. pantā nostiprinātās prasības pēc tiesību normas skaidrības kontekstā likumdevēja izdarītais precizējums, terminu "dzimumsakari" aizstājot ar "dzimumakts", autoru ieskatā, vērtējams pozitīvi. Savā laikā jau Jānis Bergins bija akcentējis, ka jēdziens "dzimumsakari" ir pārāk plašs izvarošanas definējumam, jo aptver arī citus dzimumnoziegumus.⁵ Ar minētajiem grozījumiem tika būtiski paplašināts izvarošanas tvērums, paredzot, ka izvarošana var tikt vēsta kā pret sievieti, tā arī vīrieti. Tādā veidā likumdevējs, mainot tradicionālo pieeju, proti, ka izvarošana ir noziegums, kas vērstas pret sievieti, vienādi aizsargā abu dzimumu personas. Lai arī šādu grozījumu praktiskā nepieciešamība varētu likties apšaubāma, jo nav izskanējusi informācija par to, ka Latvijas tiesu praksē būtu bijuši gadījumi, kad izvarošana tikusi vēsta pret vīriešu dzimuma personu, gan no dzimumu vienlīdzības aspekta, gan no citu valstu pieredzes⁶ raugoties, izmaiņas ir akceptējamas. Jānorāda, ka krimināltiesību teorijā ir akcentēts arī grozījumu negatīvais aspekts. Dainis Mežulis, piemēram, uzskata, ka krimināltiesiskajām normām jābūt vērstām uz mazāk aizsargāto sabiedrības locekļu interesēm, taču pašreizējā panta redakcija neļauj īpaši nodalīt sievieti kā personu, kura ir īpaši jāaizsargā.⁷

Pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un Padomes 2011. gada 13. decembra Direktīvu 2011/93/ES par seksuālas vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, ar ko aizstāts Padomes Pamatlēmums

¹ Krimināllikums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 1998, Nr. 199/200.

² Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2009, Nr. 90.

³ Sk., piemēram, Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 290. lpp.

⁴ Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Pieņemts 15.02.1922. [20.04.2019. red.].

⁵ Bergins J. Izvarošanas krimināltiesiskais raksturojums. Rīga: LPA, 1997, 16., 66. lpp.

⁶ Sk. Vīrieši no izvarošanas cieš ne mazāk kā sievietes (Pētījums ASV). Pieejams: <https://www.apollo.lv/6002523>, 24.08.2017 [aplūkots 21.04.2019.].

⁷ Mežulis D. Izvarošanas kvalifikācija. Administratīvā un kriminālā justīcija, 2015, Nr. 3 (72), 30. lpp.

2004/68/TT⁸, 2014. gada 15. maijā KL 159. un 160. pantā tika izdarīti grozījumi⁹, kas būtiski mainīja izvarošanas un dzimumtieksmes apmierināšanas pretdabiskā veidā (seksuālas vardarbības) izpratni. Līdz minēto grozījumu izdarīšanai pēc KL 159. un 160. panta regulējuma kriminālbildība personai iestājās gadījumos, kad attiecīgās darbības ir izdarītas, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli. Likumprojekta anotācijā norādīts, ka vienlaikus praksē ir iespējamās situācijas, kad persona ir piespiesta uz šādām darbībām bez fiziskas vardarbības vai tās draudiem. Upuru reakcija uz apdraudējumu un spēja pretoties var būt ļoti dažāda, tāpat arī dažādi var būt līdzekļi, kā panākt dzimumaktu vai citu seksuālu darbību veikšanu ar cietušo. Īpaši neaizsargāti šajā aspektā ir bērni. Atbilstoši minētajam Direktīvā par sodāmu cita starpā atzīta iesaistīšanās seksuālās darbībās ar bērnu, izmantojot piespiešanu vai ļaunprātīgi izmantojot atzītu uzticību, autoritāti vai ietekmi uz bērnu. Likumprojekta anotācijā, argumentējot grozījumu nepieciešamību, atsauce izdarīta arī uz Eiropas Padomes 2011. gada 11. maija Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu.¹⁰

Tādējādi izvarošanas un seksuālas vardarbības pamatsastāvs tika papildināts ar jaunu alternatīvu pazīmi – dzimumakts (KL 159. pants) vai seksuāla vardarbība (KL 160. pants) izdarīta pret cietušā gribu, izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo. Analizējot šīs izmaiņas, pirmām kārtām akcentējams, ka Direktīva nosaka minimālos standartus seksuālas vardarbības gadījumos pret bērniem, nevis pilngadīgām personām. Ņemot vērā bērna psihisko attīstību un citus faktorus, ir absolūti pamatoti attiecībā uz šo personu loku noteikt plašāku izvarošanas un seksuālas vardarbības tvērumu nekā attiecībā uz pilngadīgu personu.

Otrkārt, Eiropas Padomes 2011. gada 11. maija Konvencijā par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu ir uzsvērts, ka sodāma ir jebkāda seksuāla darbība, kas izdarīta bez piekrišanas arī gadījumos, kad vardarbības upuris nav izrādījis fizisku pretestību. Kā redzams, no Konvencijas teksta neizriet, ka šāda darbība būtu vērtējama kā izvarošana. Autoru ieskatā, šāda rakstura darbībām ir jābūt sodāmām, bet tās nevar tikt pielīdzinātas izvarošanai vai seksuālai vardarbībai, kas tiek izdarītas, izmantojot vardarbību, draudus vai personas bezpalīdzības stāvokli. Autoritātes, uzticības vai citādas ietekmes izmantošana kaitīguma ziņā nav pielīdzināma izvarošanas un seksuālas vardarbības “klasiskajām” pazīmēm, kas ir pretrunā ar tiesību normas konstrukcijas prasībām, proti, ka dispozīcijā, ietverot vairākas alternatīvas pazīmes, likumdevējam jāseko, lai tās kaitīguma ziņā būtu salīdzināmas.

Ar 2014. gada 15. maija likumu “Grozījumi Krimināllikumā” 159. panta pirmās daļas dispozīcijā tika ietverta arī norāde, ka dzimumakts (izņemot gadījumus, kad tiek izmantots personas bezpalīdzības stāvoklis) notiek pret personas gribu. Šādas pašas izmaiņas ieviestas arī KL 160. pantā.

⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2011/93/ES par seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālas izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2004/68/TT. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, 17.12.2011 L335/1.

⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2014, Nr. 105.

¹⁰ Likumprojekta “Grozījumi Krimināllikumā” sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: titania.saeima.lv [aplūkots 20.04.2019.].

Likumdevēja precizējums minētajās tiesību normās, ietverot norādi “pret personas gribu”, no formālās loģikas viedokļa ir absolūti vietā, jo tas izslēdz personas saukšanu pie kriminālatbildības par dzimumaktu vai citu seksuālu darbību, kurā vardarbība tiek lietota ar personas gribu, proti, persona to akceptē. Te gan jāpiebilst, ka arī iepriekš gan tiesu praksē, gan krimināltiesību doktrīnā minēto tiesību normu interpretācijā personas griba tika ņemta vērā.

Ar 2014. gada 15. maija likumu “Grozījumi Krimināllikumā” tika mainīts KL 160. panta nosaukums – “Vardarbīga dzimumtieksmes apmierināšana” tika aizstāta ar vārdkopu “Seksuāla vardarbība”. Turklāt KL 160. panta pirmā daļa tika izteikta jaunā redakcijā, likumdevējam nosakot atbildību “par seksuāla rakstura darbību nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi fiziskā saskarē ar cietušā ķermeni”, ja tas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo, savukārt panta otrajā daļā tika noteikta atbildība “par anālu vai orālu aktu vai dzimumtieksmes apmierināšanu pret dabiskā veidā, kas saistīta ar vaginālu, anālu vai orālu iekļūšanu cietušā ķermeni”, ja tas izdarīts, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli vai pret cietušā gribu, lietojot vardarbību, draudus vai izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo.

No juridiskās tehnikas viedokļa raugoties, KL 160. panta konstrukcija nav atzīstama par veiksmīgu. Pantā ir sešas daļas, panta otrajā daļā ietverti tādi medicīniski termini kā “orāli”, “anāli”, kas, autoru skatījumā, Krimināllikumā nebūtu lietojami, panta trešajā, ceturtajā, piektajā un sestajā daļā ir paredzēti seksuālas vardarbības kvalificēti sastāvi, kas attiecīgi attiecināmi uz panta pirmajā vai otrajā daļā paredzēto noziegumu. Kopumā, lai arī tiesību norma ir pārāk smagnēja, grozījumu rezultātā KL 160. pantā paredzētā seksuālā vardarbība ir nošķirta no KL 162. pantā paredzētās pavēšanas netiklībā. Jānorāda, ka līdz grozījumu izdarīšanai praksē nebija skaidri noteikti kritēriji šo divu noziegumu nošķiršanai. Mūsdiā, par veiksmīgu nevar atzīt arī šā panta nosaukumu, jo seksuālā vardarbība tiek izdalīta kā viens no vardarbības veidiem, kas pēc būtības raksturo arī izvarošanu.

Tālāk nepieciešams pakavēties pie interesēm, kuras tiek apdraudētas, izdarot noziedzīgus nodarījumus pret dzimumneaizskaramību, kā arī pie konkrētām šo noziedzīgu nodarījumu sastāvus ietvertajām pazīmēm.

2. KL 159. un 160. panta paredzēto noziedzīgo nodarījumu objekts

Atbildība par izvarošanu un seksuālu vardarbību jau Krimināllikuma sākotnējā redakcijā bija paredzēta atsevišķā XVI nodaļā “Noziedzīgi nodarījumi pret tikumību un dzimumneaizskaramību”. Noziedzīga nodarījuma objekts, proti, apdraudētā interese, izvarošanas un seksuālas vardarbības gadījumā ir personas dzimumbrīvība un dzimumneaizskaramība. Dzimumbrīvība un dzimumneaizskaramība ir dabiskās cilvēka tiesības, kas dod iespēju patstāvīgi izlemt par dzimumattiecību partneri un dzimumtieksmes apmierināšanas veidu.¹¹

¹¹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A., 288. lpp.

D. Mežulis norāda, ka šīs intereses ir jāaizsargā saskaņā ar Latvijas Republikas Satversmes 94. pantā noteiktajām tiesībām uz personas neaizskaramību, kas līdzās citiem sabiedrībā pieņemtajiem personas neaizskaramības nosacījumiem ietver arī seksuālu neaizskaramību, ja persona to nevēlas.¹² Pilnīgi pievienojoties D. Mežuļa teiktajam, ka dzimumneaizskaramība un dzimumbrīvība ir jāaizsargā Latvijas Republikas Satversmē, tas, vai Latvijas Republikas Satversmes 94. pants garantē šādu interešu aizsardzību, ir visai diskutabls jautājums.

Satversmes 94. pants paredz, ka “ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu”. Komentējot Latvijas Republikas Satversmes 94. pantu, Mārtiņš Paparinskis “tiesības uz brīvību” attiecinājis tikai uz tiesībām uz brīvību no apcietinājuma.¹³ Juridiskajā literatūrā tāpat ir akcentēts, ka Satversmes 94. panta apjomu ir pārliecinošāk interpretēt kā tiesības uz personisko brīvību neietverošu.¹⁴ Jānorāda, ka tiesības uz brīvību un tiesības uz personas neaizskaramību, kā tas izriet no Latvijas Republikas Satversmes 94. panta komentāra, ir vērtējamas kā sinonīmi, un, kā skaidro M. Paparinskis, lai noteiktu tiesību uz personisko neaizskaramību saturu Satversmes 94. panta pirmajā teikumā, ir iespējams balstīties uz jēdzieniem “tiesības uz personisko drošību” Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. panta pirmajā daļā un “tiesības uz personisko neaizskaramību” ANO Starptautiskā pakta par pilsoniskajām un politiskajām tiesībām 9. panta pirmajā daļā. Arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē tiesības uz personas neaizskaramību netiekot interpretētas plašāk kā tiesības uz brīvību.¹⁵

Cilvēktiesību komitejas praksē jēdzienam “tiesības uz personisko drošību” ir piešķirts autonomas apjoms, norādot, ka personas neaizskaramība ir atsevišķa garantija no tiesībām uz brīvību, kam autores pilnīgi piekrīt. Komitejas praksē tiesības uz personas neaizskaramību ir piemērotas attiecībā uz valsts pienākumu nodrošināt drošību valstī, kā arī konkrētas personas drošību no trešo personu draudiem vai uzbrukumiem.¹⁶ Kā redzams, secinājums par to, ka personas dzimumbrīvība un dzimumneaizskaramība ietilpst Satversmes 94. pantā garantēto tiesību tvērumā, nav tik viennozīmīgs.

Arī Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 5. pantā, garantējot ikvienam cilvēkam tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību, tiek akcentēts, ka nevienam nedrīkst atņemt brīvību, izņemot šādos gadījumos un likumā noteiktā kārtībā: ja kāda persona tiek likumīgi aizturēta uz kompetentas tiesas sprieduma pamata; ja kāda persona tiek likumīgi arestēta vai aizturēta par nepakļaušanos likumīgam tiesas spriedumam vai lai nodrošinātu jebkuru likumā paredzētu

¹² Mežulis D., 29. lpp.

¹³ Paparinskis M. 94. Ikvienam ir tiesības uz brīvību un personas neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu. Grām.: R. Balodis (zin. vad.). Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 184. lpp.

¹⁴ Feldkūna G., Vildbergs H. J. Atsauces Satversmei. Rīga: Eurofaculty, 2003, 108.–112. lpp.

¹⁵ Paparinskis M., 201. lpp.

¹⁶ Joseph S. et. al. International Covenant on Civil and Political Right: Cases, Materials and Commentary. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2004, pp. 304–307. Citēts no: Paparinskis M., 202. lpp.

saistību izpildi; u. c.¹⁷, kas vēl uzskatāmāk apliecina, ka tiesību uz brīvību un personas neaizskaramību tvērums nav attiecināms uz personas dzimumbrīvību un seksuālo neaizskaramību.

Jāpievienojas D. Mežuļa uzskatam, ka izvarošanas objekts šaurā nozīmē ir dzimumneaizskaramība. Tas attiecas gan uz bērniem, kuru seksuāla izmantošana nav pieļaujama, gan uz jebkuru personu, kura tiek izmantota, ignorējot tās gribu. Plašākā nozīmē attiecībā uz personu, kura ir dzimumbrieduma vecumā un var lemt par savām seksuālajām prioritātēm, nodarījuma objekts ir personas seksuālās izvēles brīvība jeb dzimumbrīvība, kas nozīmē ne jebkādas piespiešanas pasargātu seksuālo attiecību izvēles brīvību.¹⁸ Dzimumbrīvība dzimumattiecībās ir ekskluzīva personas tiesība, kura nevar tikt ierobežota, izņemot kā vienīgi ar pašas personas gribu. Sešpadsmit gadu vecumu nesasnējušas personas gadījumā nodarījuma objekts ir dzimumneaizskaramība, jo bērna seksuāla izmantošana nav pieļaujama, ņemot vērā tā fizisko un garīgo attīstību.

3. Bezpalīdzības stāvokļa izpratne

Ar izvarošanu, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli, jāsaprot gadījumi, kad cietusī persona sava fiziskā vai psihiskā stāvokļa dēļ nav varējusi saprast ar viņu izdarīto darbību raksturu un nozīmi vai nav varējusi vainīgajai personai pretoties, un vainīgā persona, stājoties dzimumattiecībās, apzinājusies, ka cietušais atrodas šādā bezpalīdzības stāvoklī.¹⁹

Arī judikatūrā, skaidrojot bezpalīdzības stāvokļa izpratni, norādīts, ka bezpalīdzību raksturo divi fiziskā un psihiskā stāvokļa kritēriji: cietušais nesaprot ar viņu izdarīto dabību raksturu un nozīmi un līdz ar to nevar izrādīt jebkādu pretestību vardarbībai, vai cietušais saprot ar viņu izdarīto darbību raksturu un nozīmi, bet nevar fiziski nodrošināt sev aizsardzību.²⁰ Juridiskajā literatūrā vienprātīgi tiek atzīts, ka par bezpalīdzības stāvokli esošiem ir atzīstami mazgadīgi bērni un ļoti veci cilvēki, personas ar fiziskiem trūkumiem un psihiskas dabas traucējumiem.²¹ Bezpalīdzību var iedalīt pastāvīgā, ko nosaka vecums (mazgadība, ievērojams vecums), slimība, invaliditāte, un bezpalīdzībā, kurā persona atrodas tikai noziedzīga nodarījuma izdarīšanas brīdī un kuru izraisa miegs, alkoholisko dzērienu vai citu apreibinošu vielu reibums, bezsamaņas stāvoklis u. tml.²²

¹⁷ Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Parakstīta Romā 04.11.1950. [19.04.2019. red.].

¹⁸ Mežulis D., 29. lpp.

¹⁹ Par tiesu praksi, piemērojot likumus, kas nosaka kriminālatbildību par dzimumnoziegumiem: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma 19.10.1992. lēmums Nr. 6 6. p. Grām.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 28. lpp.

²⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 17.05.2012. lēmums lietā SKK-258/2012, krimināllieta Nr. 11091008108.

²¹ Janule P. Cilvēka dzīvības aizsardzības krimināltiesiskie aspekti. Promocijas darbs. Rīga, [b.i.], 2012, 119. lpp.

²² Бородин С. И. Преступления против жизни. Москва: Юристъ, 2000, с. 102.

Izvarošana un seksuāla vardarbība, kas izdarīta, izmantojot cietušā bezpalīdzības stāvokli, kā tas izriet no attiecīgo tiesību normu formulējuma, netiek saistīta ar personas gribu. Ņemot vērā bezpalīdzības stāvokļa fizisko un psihisko kritēriju, ir acīmredzami, ka personas griba vai arī spēja to īstenot, atrodoties šādā stāvoklī, ir deformēta. Cietušā bezpalīdzības stāvokļa izmantošanai kā izvarošanas un seksuālās vardarbības izdarīšanas veidam raksturīgs, ka vainīgā persona neizmanto nedz vardarbību, nedz draudus cietušā pret darbības pārvarēšanai, jo tas nav nepieciešams, ievērojot cietušā psihisko vai fizisko stāvokli. Cietušais fiziskas bezpalīdzības dēļ nav spējīgs izrādīt jebkādu vērā ņemamu pretošanos vai arī psihiska vai gribas defekta dēļ neapzinās notiekošo un tāpēc nevar apzināti demonstrēt savu izvēli (gribu), kā ietekmē personai nav iespējas izrādīt pretošanos. Ārēji bezpalīdzības stāvoklī esošas personas izvarošana vai seksuāla vardarbība pret to maldīgi var šķist labprātīga.²³ Tiesību literatūrā par izvarošanu, izmantojot personas bezpalīdzības stāvokli, tiek uzskatīti arī gadījumi, kad dzimumakts tiek izdarīts ar personu, kura, atrodoties maldu ietekmē attiecībā pret vainīgā personību, neizrāda pretošanos intimitātei.²⁴ Autoru ieskatā, persona, panākot dzimumaktu, izmantojot šo maldu stāvokli, panāk dzimumaktu ar viltu.

Šajā sakarībā aktualizējas jautājums, vai gadījumos, kad personai tomēr ir jālieto fizisks spēks, lai panāktu dzimumaktu vai apmierinātu savu seksuālo tieksmi citādā veidā, var runāt par personas bezpalīdzības stāvokli? Gadījumos, kad persona atrodas smagā alkohola reibumā vai reibumā, ko izraisījušas citas vielas, kā arī tad, ja persona atrodas miegā u. tml. stāvokļos, šaubas par bezpalīdzības stāvokļa esamību tiek izslēgtas. Savukārt, ja persona bezpalīdzības stāvoklī atrodas invaliditātes vai smagas traumas dēļ, var rasties jautājums, vai gadījumos, kad šādās situācijās tomēr tiek izrādīta minimāla pretošanās, ir pamats kvalifikācijai pēc aplūkojamās pazīmes vai arī noziegums kvalificējams kā izvarošana vai seksuāla vardarbība, izmantojot vardarbību. Literatūrā ir izteikts viedoklis, ka šādos gadījumos nodarījums kvalificējams kā izvarošana / seksuāla vardarbība, lietojot vardarbību. Šāda pieeja tiek noliegta, ja persona ir mazgadīga vai psihiski slima.²⁵

Iemesls, kas neļauj apzināties notiekošo, var būt psihiska saslimšana vai garīga atpalcība. Tā, piemēram, D. Mežulis norāda, ka cietušais šajā gadījumā nav ikviena garīgi atpalikusi vai psihiski slima persona, bet gan tikai tāda, kuras psihisko traucējumu raksturs neļauj tai apzināties notiekošo vai saprast ar viņu izdarīto darbību raksturu un nozīmi. Vai nodarījumam katrā konkrētā gadījumā ir nozieguma raksturs, jāizlemj tiesai, pamatojoties uz atbilstošas tiesu psihiatriskās vai kompleksās ekspertīzes atzinumu par cietušā stāvokli.²⁶ Vērtējot, vai ir izdarīts dzimumnoziegums pret bezpalīdzības stāvoklī esošu personu, nevar ignorēt apstākli, ka personai ar psihiskiem traucējumiem nav liegtas tiesības stāties dzimumattiecībās, vēl jo vairāk, tās ir pamattiesības, kas attiecināmas arī uz šādām personām. Seksuālā funkcija piemīt arī

²³ Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России, Украины. А. Чучаев (ответств. ред.). Москва: Проспект, 2018, с. 133–134.

²⁴ Ibid., 135. lpp.

²⁵ Ibid., 129. lpp.

²⁶ Mežulis D., 31. lpp.

cilvēkiem, kas slimo ar nopietnām garīgām kaitēm. Seksuālās funkcijas saglabāšana un tās nozīme šādu personu dzīvē tiek atzīta arī pētījumos.²⁷

Diskutējams ir viedoklis, ka jebkurš dzimumakts vai KL 160. pantā aprakstītie dzimumsakari, kas izdarīti ar mazgadīgo – personu, kas nav sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu, uzskatāmi par izvarošanu vai seksuālo vardarbību, izmantojot cietušā bezpalīdzību, it īpaši ņemot vērā Bērnu tiesību aizsardzības likuma²⁸ 1. panta 10. punktā skaidroto, ka seksuālā vardarbība ir bērna iesaistīšana seksuālās darbībās, ko bērns nesaprot vai nevar tam apzināti piekrist. Ja mazgadīga persona saprot dzimumakta vai cita veida dzimumsakaru nozīmi un labprātīgi piekrīt tam, proti, tas nav izdarīts pret mazgadīgā gribu, apsverams jautājums par KL 161. panta piemērošanu, kurā paredzēta atbildība par labprātīgiem dzimumsakariem ar personu, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, ja vien to izdarījusi pilngadīga persona. Ja šādi labprātīgi dzimumsakari notikuši starp mazgadīgo, spējīgu saprast to nozīmi, un nepilngadīgu personu, par šādām, lai arī pāragrām jauniešu attiecībām, kriminālatbildība nav paredzēta.

Domājams, ka, izvērtējot atrašanos bezpalīdzības stāvoklī mazgadības dēļ, būtu ņemami vērā Augstākās tiesas secinājumi, kas gan izdarīti, apkopojot tiesu praksi slepkavības lietās, taču, pēc autoru domām, izmantojami arī citu noziedzīgu nodarījumu gadījumā. Augstākā tiesa norādīja, ka par bezpalīdzības stāvoklī esošiem tiek atzīti arī mazgadīgie, kas, atbilstoši Krimināllikuma 11. pantā noteiktajam, nav sasnieguši četrpadsmit gadu vecumu. Noziedzīgu nodarījumu kvalifikācija šajā gadījumā obligāti nav saistāma ar cietušās personas vecumu, it īpaši attiecībā uz personām no vienpadsmit līdz četrpadsmit gadiem, kad cietušā atzišana par atrodošos bezpalīdzības stāvoklī ir jāmotivē.²⁹ Kā piemēru risinājumam var minēt arī Igaunijas Republikas Sodkoda 147. paragrāfā noteikto, ka persona, kas nav sasniegusi desmit gadu vecumu, uzskatāma par nespējīgu saprast nodalījumā “Vainojami nodarījumi pret seksuālo pašnoteikšanos” paredzēto vainojamo nodarījumu raksturu un nozīmi.³⁰

4. Autoritātes, uzticības un citādas ietekmes izmantošana

Papildinot izvarošanas un seksuālas vardarbības sastāvu ar jaunu pazīmi – autoritātes, uzticības vai citādas ietekmes izmantošanu –, likumdevējs šo norādi ir saistījis ar KL 159. un 160. pantā paredzēto noziegumu izdarīšanu pret personas gribu, tādējādi ir pamats secināt, ka autoritātes, uzticības vai citādas ietekmes izmantošana ir piespiedšanas veids, ko izmantojot pretēji cietušā gribai tiek panākta vēlāmā uzvedība. Subjektīvi piespiedšana tiek uztverta kā cita gribas “uzspiešana”, kā kaut kas tāds, kas neatbilst

²⁷ Pittrof R., Covshoff E. Sexual function matters to people living with serious mental illness. Pieejams: <https://www.nationaleservice.net/mental-health/psychosis/sexual-function-matters-to-people-living-with-serious-mental-illness/> [aplūkots 17.04.2019.].

²⁸ Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Pieņemts 13.06.1999. [17.04.2019. red.].

²⁹ Tiesu prakse lietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 2009/2010, kopsavilkuma 13.1. punkts, 115. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 17.04.2019.].

³⁰ Penal Code of Estonia. Pieejams: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/5220120150020/consolide> [aplūkots 21.04.2019.].

subjekta paša vēlmēm un interesēm.³¹ Tomēr, autoru skatījumā, autoritātes vai citādas ietekmes izmantošana nenozīmē pilnīgu cietušā gribas pakļaušanu, it kā nostādīšanu bezizejas stāvoklī, kad personai tiek liegtas iespējas izvēlēties rīcības variantu, kā tikai to, ko pieprasa vainīgā persona.³² Šādos gadījumos tiek ierobežota cilvēka brīvība, neizslēdzot to pilnībā. Lai arī personas izvēle nav uzskatāma par brīvu, tā ir ierobežota, tomēr vienlaikus tai piemīt zināma izvēles brīvība, persona izvērtē situāciju, apsver iespējamās sekas un izdara izvēli, pieņemot lēmumu, t. i., rīkojas racionāli. Savukārt, kā norāda Rašids Sabitovs, – saprāts un brīvība ir savstarpēji saistīti³³, tāpēc šādās situācijās izvēle nevar būt iracionāla, turklāt akcentējams, ka persona netiek nostādīta bezpalīdzības, bezizejas stāvoklī, proti, personai netiek laupīta iespēja pretstāvēt vainīgajai personai un paust savu personisko gribu.

Izņēmums ir nepilngadīgas personas, kad autoritātes, uzticības un citādas ietekmes izmantošanai varētu būt noteicošā nozīme attiecībās ar nepilngadīgo. Mūsuprāt, šāds secinājums izriet no jau minētās Direktīvas 2011/93/ES, kas vērsta uz seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu un kas uzliek valstīm pienākumu noteikt atbildību par iesaistīšanos seksuālās darbībās ar bērnu (nepilngadīgo), ļaunprātīgi izmantojot atzītu uzticību, autoritāti vai ietekmi uz bērnu, pie tam diferencējot atbildību atkarībā no tā, vai bērns ir vai nav sasniedzis dzimumpilngadības vecumu, kas atbilstoši KL 159., 160. un 161. pantā reglamentētajam ir sešpadsmit gadi.

Tāpat janorāda, ka apšaubāma ir termina “uzticība” lietošana, formulējot izvarošanu un seksuālu vardarbību attiecīgo pantu dispozīcijās. Psiholoģe un psihoterapeite Zane Krūmiņa norāda, ka uzticība ir brīva un apzināta izvēle. Savukārt uzticēšanās nozīmē palāvību uz kādas personas dotā vārda turēšanu. Spēja uzticēties jeb uzticēšanās rodas vai nerodas agrā bērnībā. Uzticība ir atbildības uzņemšanās. Karavīrs dod zvērestu, solot būt uzticīgs komandierim, prezidents sola uzticību valstij. Tie ir rituāli, kas palīdz nostiprināt un apliecināt gatavību būt uzticamam.³⁴ Autoru ieskatā, atbilstošāks termins būtu “uzticēšanās”, kas tiek izmantota arī krāpšanas sastāvā.

5. Seksuāla rakstura darbības

Ar 2014. gada 15. maija likumu “Grozījumi Krimināllikumā” 160. panta pirmā daļa tika izteikta jaunā redakcijā, likumdevējam nosakot atbildību “par seksuāla rakstura darbību nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi fiziskā saskarē ar cietušā ķermeni” [..].

Pēc raksta autoru ieskata, vārdkopa “seksuāla rakstura darbība” varētu radīt interpretācijas neskaidrības. Pirmkārt, jāpievēršas 160. panta pirmās daļas dispozīcijas

³¹ Сабитов Р. А. Криминальные обманы и фальсификации. Москва: Юрлитинформ, 2019, с. 67.

³² Сердюк Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва: Юрлитинформ, 2002, с. 47.

³³ Ibid., 69. lpp.

³⁴ Barbane G. Uzticība un uzticēšanās: ar ko tās atšķiras, 14.05.2015. Pieejams: <http://www.la.lv/uzticiba-un-uzticesanas> [aplūkots 22.04.2019.].

konstrukcijai. No tiesību normas dispozīcijas formulējuma izriet, ka, inkriminējot šo normu, jākonstatē: 1) seksuāla rakstura darbība; 2) šī darbība veikta nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi; 3) seksuāla rakstura darbība notiek fiziskā saskarē ar cietušā ķermeni. Formulējums "seksuāla rakstura darbība" rada neskaidrības jautājumā par to, vai tā ir jebkāda fiziska saskare ar cietušās personas ķermeni nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi vai arī fiziska saskare ar citas personas ķermeni ir tāda, kas raksturīga seksuālai darbībai. Turlāt nav īsti skaidrības, vai seksuāla rakstura darbība var tikt veikta vainīgajam pret paša ķermeni, vai seksuāla rakstura darbība ir jāveic pret citas personas ķermeni.

Krimināllikuma komentāros noziedzuma, kas paredzēts Krimināllikuma 160. panta pirmajā daļā, objektīvā puse raksturota kā seksuāla rakstura darbības, kas nav saistītas ar iekļūšanu cietušā ķermenī, bet gan pieļaujot fizisku saskari ar cietušā ķermeni un izmantojot otras personas ķermeni savas dzimumtieksmes apmierināšanai. Tas var izpausties piemēram, vainīgajam ar savām intīmajām vietām veicot fizisku kontaktu ar cietušā ķermeni – vainīgajam pieskaroties ar saviem dzimumorgāniem cietušā dzimumorgāniem un berzējoties gar tiem, ievietojot dzimumlocekli starp cietušās krūtīm, cietušās gurniem vai stilbiem (kājām) un izdarot kustības, tādējādi imitējot dzimumaktu, dzimumlocekļa stimulācija vīrietim vai ārējo dzimumorgānu stimulācija sievietēm, citu erogēno zonu piespiedu stimulācija utt.³⁵

No tiesu prakses apkopojuma par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību izriet, ka tiesas atšķirīgi interpretē saskari ar cietušā ķermeni, kas ir būtiski, izlemjot jautājumu par nodarījuma kvalifikāciju vai nu kā seksuālu vardarbību, vai arī kā pavešanu netiklībā.

Apkopojumā analizētajā prakses piemērā konstatēts, ka apsūdzētais, izmantojot apstākli, ka mājā bija palicis viens ar deviņus gadus vecu meiteni, kura gulēja aizmigusi, apsegusies ar segu, uzgūlās viņai virsū un vairākkārtīgi izdarīja dzimumaktu imitējošas kustības. Kad cietusī pamodās, iebilda pret notiekošo un lūdza pārtraukt šīs darbības, apsūdzētais izpildīja mazgadīgās lūgumu un atstāja istabu. Pirmās instances tiesa atzina, ka apsūdzētais ar seksuāla rakstura darbībām bez saskares ar cietušā ķermeni izdarīja mazgadīgas cietušās pavešanu netiklībā, atbildība par ko paredzēta KL 162. pantā.

Prokurors, lūdzot atcelt pirmās instances tiesas spriedumu daļā par nodarījuma pārkvalifikāciju no KL 160. panta uz 162. pantu, pamatoti uzskatīja, ka KL 160. pantā norādītās seksuāla rakstura darbības fiziskā saskarē ar cietušās ķermeni var izpausties ne tikai kā pieskaršanās, berzēšanās, stimulācija vai kustības, imitējot dzimumaktu ar atkailinātiem dzimumorgāniem, bet arī kā citāda veida darbības, pieļaujot fizisku saskari ar cietušā ķermeni. Tāpat prokurors uzskatīja, ka nav nozīmes, vai šāda pieskaršanās cietušās ķermenim ir bijusi caur apakšveļu, apģērbu, palagu vai segu, svarīgi ir konstatēt, ka starp vainīgo un cietušo ir bijusi vainīgās personas apzināta un tiši vērsta darbība izmantot otras personas ķermeni, un vainīgais to īsteno nolūkā, lai apmierinātu savu dzimumtieksmi.

³⁵ Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016, 413. lpp.

Apelācijas instances tiesa apelācijas protestu apmierināja un atzina, ka apsūdzētais savas dzimumtieksmes apmierināšanai tiši vērsa savas darbības uz cietušās ķermeni, uzguļoties viņai virsū un ar piebriedušu dzimumlocekli vairākkārtīgi izdarot dzimumaktu imitējošas kustības, tādā veidā iedarbojās uz cietušā ķermeni, un ir uzskatāms, ka bijusi saskare ar cietušās ķermeni, kas atbilst KL 160. pantā norādītā nozieguma objektīvajām izpausmēm.³⁶

Pēc autoru domām, atbilstoši KL 160. panta pirmās daļas formulējumam ir svarīgi konstatēt, ka starp vainīgo un cietušo ir bijis ne tikai tiešs fizisks kontakts nolūkā apmierināt dzimumtieksmi, bet vainīgās personas darbība, kas veikta fiziskā kontaktā ar cietušā ķermeni, ir seksuāla rakstura.

Ir zināms gadījums, kad kā seksuāla vardarbība kvalificēts nodarījums, kas izpaudās tādējādi, ka persona onanēja, rokās turot zīdaini³⁷. Nav šaubu, ka konkrētajā gadījumā personas rīcība liecina par nolūku apmierināt savu dzimumtieksmi, tāpat nav šaubu par to, ka starp šo personu un zīdaini ir bijis fizisks kontakts, bet nav pārliecības, vai zīdaiņa turēšana rokās ir vērtējama kā seksuāla rakstura darbība. Proti, no šāda normas formulējuma nav īsti skaidrs, vai jebkāda pieskaršanās cietušā ķermenim ir vērtējama kā seksuāla darbība.

Faktiski fiziska saskare ar citām personām cilvēku piepildītā sabiedriskajā transportā nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi arī būs uzskatāma par seksuāla rakstura darbību saskaņā ar KL 160. panta pirmo daļu. Autoru ieskatā, ja likumdevēja mērķis bija paredzēt atbildību arī šādās situācijās, uzskatot, ka tās atbilst KL 160. panta pirmajā daļā paredzētā nozieguma sastāvam, tad bija jāizmanto formulējums nevis “seksuāla rakstura darbība”, bet “darbība”.

6. Vai turpināts noziedzīgs nodarījums?

Jau 2007. gadā veiktajā tiesu prakses apkopojumā par dzimumnoziegumu un pavešanas netiklībā kvalifikāciju³⁸ tika konstatēta nevieneidīga izpratne par atkārtota un turpināta noziedzīga nodarījuma pazīmēm, kas norādītas KL 23. panta trešajā daļā: 1) persona izdara vairākas savstarpēji saistītas tādas pašas noziedzīgas darbības; 2) šīs darbības vērstas uz kopīgu mērķi un 3) tās aptver vainīgās personas vienots nodoms. Lai gan daudzos gadījumos seksuālas darbības ar nepilngadīgajiem tika veiktas vairāku gadu garumā, nekonstatējot KL 23. panta trešajā daļā norādītās pazīmes, noziedzīgi nodarījumi tika kvalificēti kā turpināti, lai arī atbilstoši tā laika krimināltiesiskajam regulējumam tie bija kvalificējami kā atkārtoti noziedzīgi nodarījumi.

³⁶ Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, kas izdarīti ar nepilngadīgo, 2017, 12.–13. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 17.04.2019.].

³⁷ Npublicēts materiāls.

³⁸ Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta, 2007, 15.–16., 19.–20. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 17.04.2019.].

Tā kā ar 2012. gada 13. decembra likumu "Grozījumi Krimināllikumā"³⁹, kas stājās spēkā 2013. gada 1. aprīlī, noziedzīgu nodarījumu atkārtotība kā daudzējādības veids un kā kvalificējoša pazīme no krimināltiesībām tika izslēgta, vairāki atsevišķi noziedzīgi nodarījumi, ja tie nesatur turpināta noziedzīga nodarījuma pazīmes, kvalificējami patstāvīgi, nosakot sodu atsevišķi par katru noziedzīgo nodarījumu un galīgo sodu nosakot pēc noziedzīgu nodarījumu kopības. Taču, kā norādīts jau minētajā 2017. gada tiesu prakses apkopojumā lietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, tāpat konstatēti gadījumi, kad tiesas, konstatējot vairākus patstāvīgus noziedzīgus nodarījumus, kvalificē tos kā vienu noziedzīgu nodarījumu.

Tā, piemēram, tiesa konstatēja, ka apsūdzētais (audzētāvs) savu nepilngadīgo audzumeitu ir izvarojis – 2013. gada rudenī, 2013. gada [...], izmeklēšanā precīzi nenoskaidrotā laikā un laika posmā no 2013. gada 1. decembra līdz 2015. gada 22. aprīlim, kad dzimumaktus izdara vairākkārt. Tāpat konstatēts, ka apsūdzētais ar cietušo 2013. gada [...] izdara pirmo orālo aktu un laika posmā no 2013. gada [...] līdz 2015. gada [...] izdara vairākus orālus aktus.⁴⁰ Minētās darbības kvalificētas kā viens noziegums, kas paredzēts KL 159. pantā, un kā viens KL 160. pantā paredzētais noziegums. Līdzīga kvalifikācija konstatēta arī KL 161. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma gadījumā, kad, piemēram, pieci dzimumakti, kas izdarīti ar personu, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, kvalificēti kā viens noziedzīgs nodarījums.⁴¹

Taču izvarošana, seksuālā vardarbība, tāpat kā labprātīgi dzimumsakari ar personu, kas nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, un pavešana netiklībā pēc sava rakstura vispār nevar tikt uzskatīti par turpinātiem noziedzīgiem nodarījumiem. Dzimumnoziegumi un pavešana netiklībā pēc sava satura un objektīvajām pazīmēm būtiski atšķiras no tādiem noziedzīgiem nodarījumiem, kuri var izpausties kā turpināti, piemēram, zādzības, ko ar vienveidīgām darbībām var izdarīt no viena avota vairākos paņēmienos ar nelielu starplaiku un kas savā kopībā izveido pabeigtu vienotu noziedzīgu nodarījumu. Turpināta noziedzīga nodarījuma gadījumā visas vainīgās personas identās darbības noris viena noziedzīga nodarījuma ietvaros un tas skaitās pabeigts ar brīdi, kad šīs darbības pārtrauktas pēc pašas personas vēlēšanās vai arī no viņas gribas neatkarīgu iemeslu dēļ.

Abos apkopojumos Augstākā tiesa pamatoti secināja, ka "katrs dzimumakts ir viens noziedzīgs nodarījums, kam ir viena noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes" un tas jākvalificē kā atsevišķs noziedzīgs nodarījums, jo nav pamata atzīt, ka vairākiem atsevišķiem dzimumaktiem ir savstarpēja saistība. Šāds atzinums attiecināms arī uz KL 160. un 161. pantā ietvertajiem dzimumnoziegumiem un pavešanu netiklībā. Kā pamatojums minams arī tas, ka izvarošana, seksuālā vardarbība un dzimumsakari ar personu, kas nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu, ir pabeigts noziegums ar brīdi, kad uzsākts dzimumakts vai citas seksuālas darbības, kas veido KL 160. un 161. pantā paredzēto noziegumu objektīvo pusi, bet pavešana netiklībā uzskatāma par pabeigtu ar brīdi, kad vainīgais ir izdarījis pret citu personu vērsta netiklas darbības. Ar katru

³⁹ Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2012, Nr. 202.

⁴⁰ Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, kas izdarīti ar nepilngadīgo, 2017, 8. lpp.

⁴¹ *Ibid.*, 16. lpp.

nākamo, no jauna uzsāktu seksuāla rakstura vai netiklu darbību tiek izdarīts cits noziedzīgs nodarījums, kas no jauna apdraud personas intereses un kas vērtējams kā patstāvīgs noziedzīgs nodarījums. Izņēmums varētu būt gadījumi, ja tiek konstatēts, ka vainīgā persona, kuras seksuālo darbību raksturs liecina par vienotu nodomu, nepārtraucot bezpalīdzības stāvokļa izmantošanu, vardarbību vai tās draudus, vai pārtraucot tos uz īsu brīdi, vienu pēc otras izdara vairākas viena veida seksuālas darbības ar vienu un to pašu personu. Šāda turpinātas izvarošanas izpratne izriet arī no Vācijas tiesu prakses, kurā atzīts, ka vienas cietušās izvarošana trīs reizes ar 15–30 minūšu intervālu ir viens nodarījums juridiskā nozīmē, ja apsūdzētais jau sākotnēji nolēmis veikt dzimumaktu ar viņu vairākkārt un pēc sākotnējās vardarbības lietošanas (pirms pirmās izvarošanas) tā no jauna pret cietušo nav vērsta, bet cietuši pakļāvušies apsūdzētā prasībām sākotnējās vardarbības ietekmē.⁴²

Kopsavilkums

1. Ar 2009. gada 21. maija likumu “Grozījumi Krimināllikumā” un 2014. gada 15. maija likumu “Grozījumi Krimināllikumā”, kas pieņemts, pamatojoties uz Eiropas Padomes 2011. gada 11. maija Konvenciju par vardarbības pret sievietēm un vardarbības ģimenē novēršanu un apkarošanu un Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2011/93/ES par seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 2004/68/TI, Krimināllikuma 159.–162.¹ pantā, kas paredz atbildību par seksuāla rakstura darbībām, izdarīti būtiski grozījumi, precizējot to aptverumu Latvija Republikas Satversmes 90. pantā nostiprinātās prasības pēc tiesību normu skaidrības kontekstā.
2. Tā par pamatotiem atzīstami ar 2009. gada 21. maija likumu izdarītie precizējumi Krimināllikuma 159. panta pirmajā daļā, likumdevējam terminu “dzimumsakari” aizstājot ar jēdzienu “dzimumakts”, kas pauž izvarošanas būtību. Savukārt ar 2014. gada 15. maija likumu Krimināllikuma 159. un 160. pantā tika ietverta norāde, ka dzimumakts un darbības, kas vērtējamas kā seksuālā vardarbība (izņemot gadījumus, kad tiek izmantots personas bezpalīdzības atāvoklis), *notiek pret personas gribu*.
3. Tai pašā laikā jānorāda, ka ne visi izdarītie grozījumi ir vērtējami viennozīmīgi. Piemēram, ar 2014. gada 15. maija likumu Krimināllikuma 160. panta pirmās daļas dispozīcija tika izteikta jaunā redakcijā, likumdevējam nosakot atbildību “par seksuāla rakstura darbību nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi fiziskā saskarē ar cietušā ķermeni” [...]. Raksta autoru ieskatā, vārdkopa “seksuāla rakstura darbības” varētu radīt interpretācijas neskaidrības jautājumā par to, vai jebkāda fiziska saskare ar cietušās personas ķermeni, kas izdarīta nolūkā apmierināt savu dzimumtieksmi,

⁴² Vācijas Federālās Augstākās tiesas lieta: Beschluss vom 22.11.2011., 4 StR 480/11, 7. rdk. Pieejama: <http://www.hrr-strafrecht.de/hrr/4/11/4-480-11.php> Citēts no: Leja M. KRIMINĀLTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI UN TO RISINĀJUMI LATVIJĀ, AUSTRIJĀ, ŠVEICĒ, VĀCIJĀ. Noziedzīga nodarījuma uzbūve; cēloņsakarība; vaina; krimināltiesību normu interpretācija un spēks laikā. I daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019, 762. lpp.

rada pamatu Krimināllikuma 160. panta piemērošanai, vai arī fiziskai saskarei ar citas personas ķermeni pašai par sevi jābūt tādai, kas raksturīga seksuālai darbībai. Turklāt nav arī skaidrības, vai seksuāla rakstura darbība var tikt veikta vainīgajam pret savu ķermeni, vai arī seksuāla rakstura darbība ir jāveic pret citas personas ķermeni.

4. Tiesu prakse aktuālā regulējuma piemērošanā liecina, ka procesa virzītāju izpratnē par seksuāla rakstura darbību attiecināšanu uz to vai citu Krimināllikuma pantu nav vienveidības, šajā jautājumā nav izveidojusies arī judikatūra. Tādējādi vienas un tās pašas seksuāla rakstura darbības tiek kvalificētas gan pēc Krimināllikuma 160., gan 162. panta, kas ne vienmēr atbilst faktiskajiem lietas apstākļiem. Lai arī likumdevējs, nodalot Krimināllikuma 160. panta pirmajā daļā paredzēto seksuālo vardarbību un 162. pantā ietverto pavešanu netiklībā, kā kritēriju norāda saskares ar cietušā ķermeni esamību vai neesamību, praksē šis sastāva pazīmes izpratne un identificēšana rada zināmas grūtības un nepareizu izdarītā noziedzīgā nodarījuma juridisko izvērtējumu, kas apstiprina autoru pausto iepriekšējā tēzē.
5. 2014. gada 15. maijā, pamatojoties uz pirmajā tēzē minēto Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīvu 2011/93/ES, Krimināllikuma 159. un 160. pantā tika izdarīti grozījumi, kas būtiski mainīja izvarošanas un seksuālās vardarbības izpratni, papildinot sastāvu ar jaunu alternatīvu pazīmi – dzimumakts (KL 159. pants) un seksuālā vardarbība (KL 160. pants) “izdarīta pret cietušā gribu, izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo”, neatkarīgi no tā vecuma (nepilngadības vai pilngadības). Autoru ieskatā, šāds papildinājums ir vērtējams negatīvi, jo, pirmām kārtām, akcentējams, ka Direktīva nosaka minimālos standartus seksuālas vardarbības gadījumā pret bērniem, nevis pilngadīgām personām un, ņemot vērā bērna psihisko attīstību, ir absolūti pamatoti attiecībā uz šo personu loku noteikt plašāku izvarošanas un seksuālās vardarbības tvērumu. Otrkārt, uzticības (autoruprāt, iederīgāka būtu norāde “uz uzticēšanos”), autoritātes vai citādas ietekmes izmantošana sava kaitīguma ziņā nav pielīdzināma izvarošanas un seksuālās vardarbības “klasiskajām pazīmēm”, kas ir pretrunā ar tiesību normu konstrukcijas prasībām, proti, ka, ietverot tiesību normā vairākas alternatīvas pazīmes, likumdevējam jāseko, lai tās sava kaitīguma ziņā būtu salīdzināmas. Treškārt, lai arī gadījumos, kad izvarošana vai seksuālā vardarbība tiek izdarīta, izmantojot uzticību, autoritāti vai citādu ietekmi uz cietušo, personas izvēle ir ierobežota, tomēr tai piemīt zināma izvēles brīvība, persona izvērtē situāciju, apsver iespējamās sekas un izdara izvēli, pieņemot lēmumu – personai netiek laupīta iespēja pretstāvēt vainīgajai personai un paust savu personisko gribu.
6. Praksē nereti ir gadījumi, kad dažādas seksuāla rakstura darbības tiek izdarītas sistemātiski, vairāku gadu garumā, kas īpaši raksturīgs nepilngadīgu personu seksuālai izmantošanai, ko izdara cietušajiem tuvi cilvēki, arī ģimenes locekļi. Šiem noziegumiem ir īpatnība, ka ne visos gadījumos, it īpaši tad, ja cietušie ir mazgadīgi, ir iespējams konkrēti noteikt laiku un vietu, kad izdarīts kārtējais seksuālais vardarbības akts. Pēc atkārtotības kā daudzējādības izslēgšanas no krimināltiesībām, noziegumu kvalifikācijā šādos gadījumos vērojama divējāda pieeja – rodami gan tiesu nolēmumi, kur katrs nodarījums tiek kvalificēts atsevišķi, nosakot par katru no tiem sodu, gan tādi, kuros visi konstatētie seksuāla rakstura nodarījumi tiek attiecīgi kvalificēti kā viens KL 159., 160. 161., 162. pantā paredzētais noziegums,

lai gan ne teorētiski, ne praktiski te nav pamata runāt par turpinātu noziedzīgu nodarījumu.

7. Lai nodrošinātu vienveidīgu analizējamajos noziegumos ietverto seksuāla rakstura darbību izpratni un pareizu to kvalificēšanu, kā arī izdarītu secinājumus par iespējamo krimināltiesiskā regulējuma sakārtošanu, būtu nepieciešams vispusīgs tiesu prakses apkopojums šīs kategorijas lietās pēc grozījumu izdarīšanas Krimināllikuma 159.–162.¹ pantā, kas rezultētos ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas vadlīnijām par seksuāla rakstura darbību izpratni un juridisko izvērtējumu.

BIBLIOGRĀFIJA

Literatūra

1. Bergins J. Izvarošanas krimināltiesiskais raksturojums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 1997.
2. Feldhūna G., Vildbergs H. J. Atsauksmes Satversmei. Rīga: Eurofaculty, 2003, 118.–112. lpp.
3. Janule P. Cilvēka dzīvības krimināltiesiskā aizsardzība. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012.
4. Joseph S at al. International Covenant on Civil and Political Right: Cases, Materials and Commentaries. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press, 2011.
5. Krastiņš U., Liholaja V. Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa (IX–XVII nodaļa). Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2016.
6. Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Trešais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009.
7. Leja M. KRIMINĀLTIESĪBU AKTUĀLIE JAUTĀJUMI UN TO RISINĀJUMI LATVIJĀ, AUSTRIJĀ, ŠVEICĒ, VĀCIJĀ. Noziedzīga nodarījuma uzbūve; cēloņsakarība; vaina; krimināltiesību normu interpretācija un spēks laikā. I daļa. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2019.
8. Mežulis D. Izvarošanas kvalifikācija. Administratīvā un kriminālā justīcija, 2015, Nr. 3 (72), 29.–31. lpp.
9. Paparinskis M. 94. Ikvienam ir tiesības uz brīvību un neaizskaramību. Nevienam nedrīkst atņemt vai ierobežot brīvību citādi kā tikai saskaņā ar likumu. No: Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa Cilvēka pamattiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 183.–204. lpp.
10. Бородин С. И. Преступления против жизни. Москва: Юристъ, 2000.
11. Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России, Украины. А. Чучаев (отв. ред.). Москва: Проспект, 2018.
12. Сабитов Р. А. Криминальные обманы и фальсификации. Москва: Юрлитинформ, 2019.
13. Сердюк Л. В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва: Юрлитинформ, 2002.

Normatīvie akti

14. Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Latvijas Vēstnesis, 1997. 13. jūnijs, Nr. 143/144.
15. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 201/93/ES par seksuālās vardarbības pret bērniem, bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu, un ar kuru aizstāj Padomes Pamatlēmumu 204/68/TI. Eiropas Savienības oficiālais Vēstnesis, 2011. L335/1.

16. Latvijas Republikas Satversme: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 1993. 1. jūlijs, Nr. 43.
17. Krimināllikums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
18. Bērnu tiesību aizsardzības likums: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 1998. 8. jūlijs, Nr. 199/200.
19. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2014. 31. maijs, Nr. 105.
20. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2012. 27. decembris, par Nr. 202.
21. Grozījumi Krimināllikumā: LV likums. Latvijas Vēstnesis, 2009. 10. jūnijs, Nr. 90.
22. Penal Code of Estonia. Pieejams: <https://www.riigiteateja.ee/en/eli/S220120150020/consolide> [aplūkots 2019. gada 21. aprīlī].
23. Likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Pieejams: titania.saeima.lv [aplūkots 2019. gada 20. aprīlī].

Juridiskās prakses materiāli

24. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2012. gada 17. maija lēmums lietā SKK-258/2012.
25. Par tiesu praksi, piemērojot likumus, kas nosaka kriminālatbildību par dzimumnoziegumiem: Augstākās tiesas plēnuma 1992. gada 19. oktobra lēmums Nr. 6., 6. punkts. In: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga: Latvijas Policijas akadēmija, 2002, 28. lpp.
26. Tiesu prakse krimināllietās par noziedzīgiem nodarījumiem pret tikumību un dzimumneaizskaramību, kas izdarīti ar nepilngadīgo, 2017, 8., 12.–13., 16. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 2019. gada 17. aprīlī].
27. Tiesu prakse krimināllietās par slepkavībām (Krimināllikuma 116.–118. pants), 2009/2010, 13.1. pkt., 115. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi/kriminaltiesibas/ [aplūkots 2019. gada 7. aprīlī].
28. Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta, 2007, 19.–20. lpp. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/tiesu-prakses-apkopojumi,kriminaltiesibas/ [aplūkots 2019. gada 17. aprīlī].
29. Vācijas Federālās Augstākās tiesas lieta: Beschluss vom 22.11.2011., 4 StR 480/11, 7. rdk. Pieejama: <http://www.hrr-strafrecht.de/hrr/4/11/4-480-11.php>.

Interneta resursi

30. Barbane I. Uzticība un uzticēšanās: ar ko tās atšķiras. Pieejams: <http://www.la.lv/uzticiba-un-uzticesanas>, 2015. gada 14. maijs [aplūkots 2019. gada 22. aprīlī].
31. Pittrof R., Coyshoff E. Sexual function matters to people living with serious mental illness. Pieejams: <https://www.nationalservice.net/mental-health/psychosis/sexual-function-matters-to-people-living-with-serious-mental-illness> [aplūkots 2019. gada 17. aprīlī].
32. Vīrieši no izvarošanas cieš ne mazāk kā sievietes (pētījums ASV). Pieejams: <https://www.apollo.lv/6002523>, 2017. gada 24. augusts [aplūkots 2019. gada 2. aprīlī].